

ütöttem, vágtam. Földaraboltam. Levágtam a lábát, a fejét, úgy, hogy a végén csak egy alakatlan, nyálas, bűzös, zöld tömeg feküdt előttem.” – Csáth Géza: A béka, in –: *Válogatott novellák*, Budapest: Palatinus, 2006, 248–249.

Az *Anyagyilkosság*ból pedig az alábbi részletet emeljük ki: „A padlás egyik rejtett zugában rendezték be a kis boszorkánykonyhájukat. [...] Kóbor kutyáknak hurkot vetettek a nyakába, és hazacipelték. Bekötötték az állat száját, és deszkára húzták. [...] Fölhasították a kutya mellkasát, leitatták a vérét, s munkájuk közben hallgatták az állat rettenetes, tehetetlen nyögését. Megnézték a dobogó szívet, kezük közé vették a meleg, mozgó kis gépet, apró szúrásokkal rontották el a tömlőt, a billentyűket. Kifogyhatatlanul érdekelte őket a fájdalom misztériuma. Nemesyszer megkínózták egymást is, közös megbeszélés szerint, veréssel vagy csipkedéssel. Az állatkínzás pedig komoly és természetes szenvedélyükké vált. Egész légió macskát, csibét, kacsát pusztítottak el, folyton fejlődő sajátos mód-szereikkel.” – Csáth Géza: *Anyagyilkosság*, in Csáth, 2006, i. m., 48.

TŐZSÉR ÁRPÁD

Létfeledés

NAPLÓJEGYZETEK 2005-BŐL

Einstein a Teremtést olvassa

Pozsony, 2005. január 1. Vajda Mihály, Czeizel Endre, Gyémánt László, Tózsér Árpád, Ferdinandy György, Makovecz Imre, Törőcsik Mari, Bertók László – ki találná ki, mi a felsorolt urakban és hölgyben a közös? Elárulom: valamennyien 1935-ben születtek. A *Napút* folyóirat minden év végén összeszámolja a következő év nevesebb hetvenéveseit, s afféle öninterjút írat velük. 2005 októberében én is 70 éves leszek (ha megérem az októbert, de még csak január eleje van!), s mivel a *Napút* szerkesztői szerint (feltehetően) én is „nevesebb” valaki vagyok, az idén bekerültem a jeles névsorba. Amelyet most meghökkenve olvasok! Sokáig úgy gondoltam ugyanis, hogy 1935-ben valami új Heródes legyilkoltatta az újszülötteket, s csak mi, ketten, Zs. Nagy Lajos, a zsélyi költő és én menekültünk meg. Az ún. szlovákiai magyar irodalomban ugyanis csak mi voltunk „35-ösek”. Jellemző az egykori bezártságunkra és nyomorunkra, hogy ebből a tényből mindjárt Heródesre asszociáltam. Most viszont meglepetéssel látom, hogy egyáltalán nem voltunk kiválasztottak, hogy a mondott évben az összmagyar glóbuszon csak művészféléből hetvenhat született. (Fent azokat soroltam föl a hetvenhatból, akik így vagy úgy közel állnak hozzám, akiket személyesen ismerek vagy akiknek az életművét különösen nagyra becsülöm, akiktől tanultam ezt-azt.) De nem ezt akartam mondani. Olvasom a lapban az öninterjúmat, s látom, hogy a végén oda nem való sorok is díszelgnek. Számítógépes rossz szokásom, hogy fogalmazás közben a kihagyott részeket vagy a később felhasználandó ötleteket az írás végére pakolom. S azért rossz e szokásom, mert az így kialakult szövegappendixet aztán rendszerint elfelejtem, s ha a szerkesztők nem eléggé szemfülesek, akkor vele együtt jelenik meg a dolgozat. Mint ahogy most is történt.

„Oravec Imre és az egzisztenciális szépségek költészete.

Descartes: Aki egy zöldellő fát, fűszálat, nyíló virágot néz, az elmondhatja, hogy hasznos dolgot csinált.

Hetvenévesen, háttal a civilizációnak, társadalmi rendszereknek, politikai per-patvaroknak, az államférgek gyülekezetének, az ország, az uralkodás zsebtolva-jainak – éppen egy zöldellő fűszálat keresgélek, hogy nézhessem. De hát ősz van, a föld fején paróka, már fűszálat is alig találni.

Az ám – hazám!

Hetven esztendőm elszelet...”

Íme, az a bizonyos appendix. Amely most, újraolvasva, egyáltalán nem tűnik appendixnek.

A szervetlenség frissíti a szöveget. – Boldog Újesztendőt, kedves hetvenéves öninterjú alanyom, doppelgängerem, akitől hetven év alatt még egyetlen pillanatra sem szabadulhattam!

Január 3. Az ünnepek alatt magyarrá fordítottam három Hrabal-szonettet. Küzdöttem velük, mint Jákob az angyallal. Próbáltam megjobbítani a romantikus Hrabal-versnyelvet. Félő, hogy Francis Jammes-ot csináltam a költőként induló cseh prózaangyalból:

*Az ég fehérlő rózsák kertje,
a legszebb ágát neked adom,
bimbózó bokrokban alszik istenke,
öt hölgy vigyázza s rózsavadon.*

Január 12. Addig vagyok szabad, amíg nincs hatalmam mások fölött. Már csak a tévedéseim érdekelnek.

Január 19. Itt (Pozsonyban) járt Parti Nagy Lajos. A Magyar Intézet hívta meg, s én voltam a beszélgetőpartnere. A szerző friss könyvével, a *Költő disznózsír*bólal indítottam a purparlét, mondván, hogy én nem vagyok olyan jó beszélgetőtárs, mint Tolnai Ottó. S ha már Tolnairól esett szó, mindjárt megkérdeztem, hogy Tolnai sajtós génuszában vajon nem Petőfi személyessége, végletes önazonossága tért-e vissza, egyelőre még értelmezetlen és értelmezhetetlen formában? Kérdésemre, sajnos, nem kaptam kielégítő választ. S számomra az is rejtély, hogy mi motiválhatja vajon e két költő barátságát, találkozik-e, s ha igen, hol, ez a két, struktúrájában teljességgel különböző költészet, Tolnai Ottóé és Parti Nagy Lajosé? Ezt nem kérdeztem meg a költőpáros jelenlévő tagjától, sajnálom. Most már csak találgathatok. Mindkét költő világa egyetemes: bármiről szólnak, valamiféle teljes tudás működik bennük. De Tolnai tudása spontán és világ(élmény)szerű (ezért állítható párhuzamba Petőfiével), Parti Nagyé tudatos és szöveg(élmény)szerű. Tolnai kapcsolata valamiképpen mégis személytelen, Parti Nagyé szenttelen, impassible, tárgyilagos; Tolnai asszociációs rendje metaforikus (mondhatnám: hagyományos), Parti Nagyé nyelvi, esetleges, „posztmodern”. Beszélgetésünk során Parti Nagy többször is használta (alkotási módszerével kapcsolatosan) a „projekt” kifejezést. Tolnainak nincsenek projektjei, s ha vannak, azok valamiféle világot befogó ho-

méroszi metaforák (*Adria, azúr, kék golyó* stb.). Emlékezzünk Valéryra: *A verssor esetlegessége kijavítja a terv hamis biztonságát*. Tolnainál nincs mit javítani, ő sohasem állítja a dolgok önmagukkal való azonosságát, struktúráit nem a törvény, hanem a belső rokonszenv fogja össze, mint a sztoikusokét (*szümpatheia tón bolón*), Parti Nagy verse a szöveg és a „projekt” küzdelme, amaz vitalizálja emezt. Tolnait az „érzékek csőcseléke” (Platón) vezeti el a szóhoz, Parti Nagyot a szó ihleti látomásra. – „Ma a Magyar Kultúra Napja van, kegyelmi állapot”, jegyezte meg nyilvános beszélgetésünk során Parti Nagy. Meggyőződésem, hogy előbb jutott eszébe a „kegyelmi állapot”, ez a kicsit immár archaikusan, egzotikusan szép kifejezés, mint a Magyar Kultúra Napja, az előbbi kedvéért hozta szóba az utóbbit.

Január 21. Felváltva lapozgatom Albee *Nem félünk a farkastól* című drámáját és Gombrowicz *Operetka* című abszurdját. (A magyar fordításnak *Operett* a címe, én lengyelül olvasom.) Úgy tűnik, az abszurd mű gyorsabban romlik, mint a realista. (Bár lehet, hogy csak Gombrowicz abszurdja romlandó, Becketté például ma is friss.) Mindkettő a felszín alatt alig féken tartható emberi lényegről, a vadállatról szól. Pontosabban arról, hogy egyre úgy teszünk, mintha ez a vadállat nem létezne, s ebben az „úgy teszünk”-játékban telik el az életünk, Albee figurái realista eszközökkel, Gombrowiczéi abszurd eszközökkel játszanak. Azt játsszák, hogy játszanak, aztán kiderül, hogy tkp. nem játszanak, mert önmagukat játsszák. S ezzel a takargató játékkal az alapkérdésre mindkettő problematikus választ sugall. A „vadállat” takargatása ugyanis nem egyszerűen divat- vagy társadalometikai kérdés, hanem bizonyos értelemben az Ember embermutatója is. Ha takargatjuk, akkor azzal fékezzük is az állatot magunkban, s ha mégcsak nem is takargatjuk, akkor az ember idővel akár nyíltan és programszerűen az ember farkasává lesz. Nem lehet megkötések és feltételek nélküli a „Vissza a természethez!” jelszavát hirdetni, nem lehet a ruhátlanságot, a teljes erkölcsi lemeztelenedést dicsőíteni, mert a „lemeztelenedéssel” együtt a társadalmi együttéléshez elengedhetetlenül szükséges, hasznos gátlások is feloldódnak, s az emberben elszabadul a gúl, a hullaevő dzsinn (mint Philip Roth *Sabbathjában*). A *Nem félünk a farkastól*ban George és Martha, lélekmeztelenítő dühüktől hajtva, szinte elpusztítják (az egyik jelenetben valószínűleg is fojtogatják) egymást; az *Operetkában* a divatdiktálók és a lélekdiktátorok (politikuskok) álarcosbáljának apokalipszise után a koporsóból meztelenül kiemelkedő Albertinka viszont szinte a feltámadást szimbolizálja. A „meztelenség” azonban mint feltámadás, mint „ontikus” megoldás mindkét esetben zsákutcának tűnik.

Január 23. Einstein hitt a világműködést befogó egyetlen képlet lehetőségében. Közvetlen drótja volt Istenhez – mondja valaki a rádióban, s közben gúnyosan nevet. Ahelyett, hogy elgondolkodna a dolgon: hogyan is élhetnénk hit nélkül akár csak egyetlen percig is? A hit terjedelme és jellege azonban természetesen mindenki esetében más. A bizonyíthatóságban hitt. Tudta, hogy az $E=mc^2$ csak úgy bizonyítható, ha feltételezi, hogy létezik pont, amelyből nézvést a téridő görbülései is kiegyenesednek, s csak a világegyetem működése látszik. A relativitásban a működést érzékelve hitt az univerzális pont létezésében. Virtuális filozófus-dioszkurja, Alfred Whitehead az univerzumnak ezt a működését kozmikus alkotó energiának

nevezte, amelyet a megérezkítés kedvéért nyugodtan hasonlíthatunk akár a szerzői kreativitáshoz is. Az olvasó a mű relativitás-görbületeit és a működést érzékeli, s ennek alapján hinni kezd a mű világérvényében és az alkotóban. Ilyen értelemben Einstein a recepcióelmélet „tájékozott olvasója” és egy bizonyos értelmezőközösség reprezentánsa (Stanley Fish): a Teremtést olvassa és értelmezi.

Január 24. (A tegnapi Einstein-heurisztikát folytatva.) A „tájékozott olvasóról” megint Parti Nagy és Tolnai Ottó jut eszembe. A páros olyan értelemben is nagyon szerencsés, hogy PNL a Tolnai-teremtés „tájékozott olvasója”. (Nem értem, miért nincs a könyv címlapján feltüntetve a neve.) Már az első kérdésében pontosan megfogalmazza a Tolnai-univerzum lényegét: *„Tolnai Ottó művészetét – én legszívesebben költészetnek mondom – épp az jellemzi, hogy bármelyik pontján hozzányúlunk, bárhol megbúzzuk, fölfejtjük, legalábbis megbontjuk, rögtön a közepébe jutunk.”* Azaz Tolnai világa távolról sem a posztmoderne halmazvilága, nem véletlenek szervező középpont nélküli lerakata, hanem olyan téridő kontinuum, amelynek minden pontja lehet középpont, de – hogy az új-panteista Whitehead-ot is megint behozzuk a képbe – azt is mondhatnánk: olyan pánrelációs rendszer, amelynek minden görbületében, minden pontjában ott van a Theosz. Vagy Buddha, vagy egyszerűen csak a teremtő Demiurgosz, akit esetenként Csápek bácsinak hívnak. *„Csodáltam Csápek bácsit. Csodáltam, milyen ügyesen dolgozott fél kezével, milyen ügyesen, szépen, szabályosan hajlította a vasat... Otthon aztán én is hajlítgatni kezdtem mindent, húgom gerincét, a mestergerendát, gledicsiából próbáltam csinálni görbebotot, einsteini igyekezettel próbáltam mindent a Mindenséghez görbíteni, ám minden eltörött a kezem alatt, csak a grízt sikerült elgörbítenem, mintha már akkor megsejtettem volna Kosztolányi nagy, einsteini, beuysi fordulatát a magyar költészetben, mármint: a görbe grízt! Csak jóval később oldottam meg Csápek bácsi rejtélyét: nem létező kezével csinálta. Görbítette. Csápek bácsi félkezű volt, ám a zen buddhistákkal ellentétben két kézzel tapsolt, ezért engem a zen buddhisták valójában sosem is foglalkoztattak, Csápek bácsi izgalmasabban csinálta, meg hát Szent Miska, aki térdepelve, egy kézzel harangozott, miközben másik kezét imára tartotta... Ehhez hozzá kell tenni, hogy Zágrábban egy évig ballgattam Velja i keleti filozófiákról tartott előadásait, aki később távolkeleti szerzetes, Buddha koldusa lett...”* Mindezt természetesen Tolnai Ottó mondja-írja az interjúkönyvében, PNL első kérdésére adott válaszában, százsorta pontosabban megfogalmazva, amit én fentebb róla el akartam mondani. – A „pánreláció” kifejezést egyébként Doboss Gyula használja valahol, Tandori életművéről szólva, s Tandorit Szentkuthyhoz hasonlítva, aki szintén úgy alakítja ki műveinek terét, hogy a tér minden elemét külön-külön hozzákapcsolja a mű többi eleméhez is. De ehhez a pánrelációs vers- és regényvilághoz egyiknek is, másiknak is a jegyzetek, mottók, önreflexiók, magyarázó szövegek, egy szóval a paratextusok tömegére van szüksége, Tolnai Ottó szépiptéményeinek mindez saját anyaga, szerves része, mint a pravoszláv fatemplomoknak a facsavar. S ezzel az összevetéssel persze nem akarom az összevetetteket minősíteni, s ha mégis, akkor inkább csak az egymáshoz fogható jelentőségüket jelzem.

A tudat tudattalanja

Január 30. Kántor Péter mesélte: Mikor Petri György megkapta a Kossuth-díjat, az volt az első gondolata, hogy vajon meg lehet-e ezt másodszor is kapni? – S a nagy kitüntetés átvétele után mi volt vajon az én első gondolatom? Emlékszem, mikor a parlament kupolatermében a Kossuth-szoborral visszazédelegtem a helyemre, Almási Miklós és Rost Andrea közé, valami olyasmit kezdtem magyarázni jeles szomszédaimnak, hogy szívesebben vettem volna, ha nem politikusok, hanem Babits Mihály adja át a díjat. Arra gondoltam ugyanis, hogy a Baumgarten-díjat (bizonyos értelemben a Kossuth-díj őseit) Babits, a kuratórium elnöke mindig személyesen adta át. S nem bízta politikusokra. (Persze a mindenkori kultuszminiszternek már akkor is vétőjoga volt.) Most hivatalosan azt sem igen lehet tudni, hogy kik a „Kossuth-kuratórium” tagjai.

Február 3. Reggelente kutyaugatásra ébredek. Egy társasház második emeletén lakom, alsó és felső szomszédom is kutyát tart, ha reggel elmennek munkába, a fal magánya és a bezártság a kutya számára is elviselhetetlen. Én nem tudok elképzelni kutyát emeleti lakásunkban. Egyébként is viszolygok tőlük. Egészen kicsi koromban megharapott egy kuvasz, talán oda vezethető vissza a viszolygásom. Pedig gyerekkoromban nekünk is mindig volt kutyánk. De falun a kutya az udvar szerves tartozéka. Funkciója van, ember és kutya között virtuális szerződés biztosítja a munkamegosztást. Négy kutyánkra emlékszem: a Buksira, a Kávéra, a Sátánra és a Vendégre. Az első barátságos szuka volt, a második tejeskávé színű, ingerlékeny kölyke az elsőnek, a harmadik szintén harapós, fekete kuvasz, a negyedik nagydarab, szomorú farkaskutya. A Buksi végelgyengülésben múlt ki, a Kávét német katonák lőtték agyon a háború idején, mikor az nem akarta engedni, hogy kivezessék az istállóból a tehenünket, a Sátánt elgázolta egy teherautó, a Vendég ahogy jött, eltűnt (ugyanis valóban „vendég” volt, nem tudni, honnan került az udvarunkba). A maga módján mindegyik „egyéniség” volt, mindegyiknek története van, de én ma reggel, a felülről s alulról jövő kutyasírásban az egykori Kávénk nyüsztését hallom. Mikor a Buksi regnált az udvarunkban, még egy sárral tapasztott kunyhóban laktunk, de a kunyhó mellett már épült a nagyobb, tekintélyesebb házunk. Csak félig voltak felhúzza a falai, mikor jött a tél, s abba kellett hagyni az építkezést. A Buksi akkor már nem élt, kölyke, a Kávé kicsi volt. Apám az épülő ház egyik sarkában csinált neki vackot, reggelre a kicsi kutyának mindig deres volt a bundája. A hidegtől s a magánytól reszketve rendre átnyüsztette az éjszakákat, s nekem mint kisgyerekeknek, a szívem szakadt meg érte. Talán akkor vadult el annyira, hogy később ádáz, félelmetes, mindenkinek nekitámadó bestia lett belőle. Dobfenékről, a szomszéd falucskából a mi falunkba jártak át templomba az emberek, s a házunk mellett vitt a gyalogút, amelyen közlekedtek, s mondanom sem kell, hogy a Kávé vasárnap, mikor a feketeruhás hívők serege templomba sorakozott, egy pillanatra sem henyélt, végigőrzöngte a délelőttöket. Később, már felnőtt koromban hallottam a dobfenekiektől, hogy a kutyánk miatt milyen frusztráció volt számukra a templomba járás. S ma is látom, ahogy a tehenünket elkötő német katonának a dühöngő Kávénk nekiront (nem egyszerűen csak

megugatta, hanem felágaskodva, a hátulját marcangolta), s hallom a vonítását, ahogy halálra sebezve elrohan, a házunk előtti kenderföldekre, hosszú, véres csíkot húzva maga után a hóban. – Valaki azt mondta egyszer: Ha kutyád van, gazdag vagy. Én az emlékkutyáimmal is gazdagnak érzem magamat. Sőt!

Február 6. A huszadik század a totalitarizmusaival, totális háborúival, totális gyötrelmeivel, hipokratizmusával logikusan torkollt 1989 bársonyos és kevésbé bársonyos erkölcsi forradalmaiba. Akik komolyan gondolták ezeket a forradalmakat, az erkölcs, a szellem, a személyes felelősség, az egzisztencia nevében próbáltak leszámolni a totális szocializmus és kommunizmus materializmusával, anyagelvűségével (lásd például az egykorú Havel-tanulmányokat: *Moc bezmocných* – A hatalom nélküliek hatalma, *Existenciální revoluce* – Egzisztenciális forradalom), s kivívták a konzumtársadalom materializmusát. Nem véletlen, hogy a korábbi rendszerek emberei olyan simán betagozódtak az újakba, sőt többnyire ők maguk is segítettek megteremteni azokat. Ilyen szempontból máig nem értékeltük kellőképpen Grendel Lajos *És eljön az ő országa* című regényét, amelynek, leegyszerűsítve a dolgot, az a mondandója, hogy 1989 az előző rendszer ügynökeinek a műve.

Február 9. Tele van a telekommunikáció az elektronika, a világháló csodájával, discséretével, de sehol nem említik közben a francia filozófus, teológus, paleontológus és antropológus Teilhard de Chardin nevét, aki a telekommunikáció és világháló filozófiáját jóval a csoda gyakorlati megvalósítása előtt megteremtette: az ő Nooszféráját (az evolúció során a litoszféra és bioszféra után az ember tevékenysége folytán létrejött földi szellemtakarót) felfoghatjuk a világháló megjósolásának s így közvetlen előzményének is. De a működő internetet (világhálót) már, sajnos, semmiképpen sem tarthatjuk a Teilhard-i evolúciós világháló feltételezett végső pontjának, az Omegának. „*A Nooszféra...*”, mondja a filozófus, „...szükségképpen *konvergens természetű... mérhetetlen folyamai a megfelelő irányban követve, valahol elől egy pontban egymásba kell fussanak – nevezzük ezt a pontot Omegának...*”. Ez az Omega, a centrumok centruma Teilhardnál természetesen egyenlő Istennel, s a hozzá vezető út az ún. krisztogenezis. Nos, a működő telekommunikáció (főleg az okos mobilok siserehada) és a netes műfajok (facebook, közösségi oldalak, blogok, fórumok stb.) tolakodó szövegei minden, csak nem krisztogenezis. Sőt! Ha rossz kéz veri a mobil vagy a komputer billentyűit, akkor ez az „evolúció” egyenesen „satanogenezis” is lehet. Erősen túlzok persze, hisz másfél évtizede én magam is számítógépen írok, szerkesztek, információim jelentős részét az internetről szerzem, zsebeimet két mobil húzza, tisztában vagyok az elektronika hatalmas előnyeivel, de éppen ezért tisztában vagyok a hátrányaival is. Valaki azt mondta: Az ember számára a legérdekesebb a másik ember. Ez igaz. De az is igaz, hogy az embernek semmi sem tud annyira terhére lenni, mint éppen a másik ember. (Jean-Paul Sartre: *A pokol a többi ember.*) A mobillal, komputerrel, tévével, rádióval magunkra szabadítottuk hat milliárd embertársunkat, hat milliárd virtuális poklot. Ha megtébolyodunk, abban nem kis része lesz éppen a telekommunikációnak.

Február 10. Mai olvasmányaimból: Görömbei András mondja a *Magyar Napló*ban megjelent interjújában: *Kisfiam, mondta apám, egy ló olyat sohasem csinál.* (Ti nem fekszik rá a csikájára és nem nyomja agyon.) – Hát igen, a ló olyat sohasem csinál. Csak az ember. – Simon de Beauvoir: *A nők gyakran a férfi szemüvegén át nézik önmagukat.* (Azt hiszem, ennek Nemes Nagy Ágnes az eklatáns példája. De a látszat ellenére, s csavarosabb módon, tulajdonképpen a kitűnő Tóth Krisztina sem „semleges” költészetet művel, mint ahogy ő állítja magáról, hanem a férfi által ezer évek alatt megalkotott s így férfijellegű versnyelv szemüvegén át nézi a verset író önmagát.) – Tolsztoj: *A boldog családok egyformák, a boldogtalanok mind másképp azok.* (*Anna Karenina.*) – Karl Jaspers: *„Az, hogy a léttel kapcsolatos bizonyosság csak a nyilvánvalóságért vívott harcban jön létre, az egzisztencia számára az a határhelyzet..., amelyben a lehető legmélyebben tudatosul önmagában.”* Ugyanezt Heidegger egyszerűbben valahogy így fogalmazza meg: a határhelyzetben (bár ő ezt a kifejezést nem használja) a létező felismeri saját létében önmagát. – A határhelyzeteket és „grenzerfahrung”-okat (azaz az olyan határtapasztalatokat, mint a rettegés, a menekülés, a szenvedés, a bűntudat, a harc, a halál) azonban az egészséges ember többnyire csak háborús viszonyok között éli meg, s ezért ezeket a háború utáni nemzedékek már nemigen ismerik, a fogyasztó társadalom kollektívumgyakorlata és -felfogása már nem ad igazi megrendülést, létérzékelést. S ha ehhez a létvesztett állapothoz még hozzátesszük a Szókratész utáni idők létfeledését (amelyben, ahogy Heidegger mondja, a filozófusok a létről beszélve is a létezőről tettek és tesznek kijelentéseket), akkor elmondhatjuk, hogy a mai, agyondi-csért költészetünk és irodalmunk nem a létről, hanem a létről szóló spekulációinkról szól. Kivételt ez alól az ún. határon túli magyar irodalmak képezhetnének, ahol – sajnos – a „kisebbségi lét” annyira szűkös, annyira szorító és nemegyszer egyenesen végzetes (lásd a mi 1946 utáni kálváriánkat vagy napjaink vajdasági eseményeit, hogy teljes egészében határtapasztalattá válik. (Talán ide célzott *anno* Kulcsár Szabó Ernő is, mikor azt írta, hogy *„E tekintetben különösen a szomszéd országok magyar nyelvű irodalmában várható új kezdeményezések: egyén és közösség viszonylatrendszeri itt az eddigiekhez képest történetileg teljesen ismeretlen távlatokba kerültek át.”*)

Február 12. Áll négy idős ember (egy hetven- és három hetvenöt éves kiérdemesült író) egy pozsonyi kiadóban, támasztják az asztalokat, könyvszekrényeket, és társalognak, erőltetik a jópofáskodást. D. L. egyre a borozást emlegeti, F.-t faggatja: mikor ivott utoljára? F. kényszeredetten mosolyog (valahová indulóban volt, de mikor D. L., a főnök bejött, már nem akart mindjárt lelépni, aztán itt ragadt, de látszik rajta, hogy legszívesebben már menne). D. Gy. bölcselkedni próbál, de elképesztően pongyolán fogalmaz: a „végletes” szó helyett „végleges”-t mond; én Monoszlóyról, a 60-as évek szlovákiai magyar irodalmának ködlovagjáról próbálok elmondani egy anekdotát, de érzem, se sava, se bors a mondandómnak. „Végletesen” megöregedtünk.

Február 13. Oravecz Imre költészetéhez a legpontosabb kulcsot maga a szerző adja meg, mikor önjellemzéseképp azt mondja: létszituáció és könnytelen emlékezés. A költő a legújabb *Alföldben* angol nyelvű saját verseket publikál. Nem beszélék angolul, de az indoeurópai nyelvek szerkezetét kicsit értem, s a néhány ismert

szón és nemzetközi kifejezéseken is átszüremlik némi világosság. Summa summárum: szótárazgatás közben azt veszem észre, hogy az a „minimalizmus” és „jelentésredukció”, amelyet számomra az idegen angol szövegek értelmezése jelent, szintén a „létszituáció és könnytelen emlékezés” irányában hat. S akkor most hogy is van ez? Oravecz Imre versei nem magyarul, s nem is angolul, hanem „létszituációul” vannak írva.

Február 17. Az örület csak az irodalomban elviselhető, de ott se nagyon. (Lásd még Nietzsche: „...a létezés és az élet csak mint esztétikai jelenség, mint művészi szemlélet és ábrázolás tárgya igazolható”.) Ha József Attila megérte volna az ötvenes és hatvanas éveket, valószínűleg olyan tébolyodott verseket írt volna, mint Sylvia Plath: „*Elménekből nincs kiút... / Fekete falon miféle madarak / Forgatják fejüket rikoltozva?*” – A skizofrén ember minden egészségést örültnek és fasisztának érez. Sylvia Plath apja nem volt sem gazember, sem náci, a költő az *Apu* című versében mégis Hitlernek rajzolja. – A pozsonyiak gyakran vásárolnak Mosonmagyaróváron. S nemcsak azért, mert Magyarországon most mintha minden olcsóbb volna, hanem azért is, mert a forint valahogy költekezésre csábít bennünket. Egy szlovák koronáért hat forintot kapunk, száz koronáért hatszázat, s a bőségben eltévedünk. E. K.-nak 22.000 – Ft-ot adtam a kezébe, s hogy érezze a súlyát, megjegyeztem: ez bizony kb. 3.500 – Sk. A hisztériás hölgy megsértődött, visszadobta a pénzt, s lefasisztázott.

Február 19. Boiardo és Ariosto *Orlandó*-ját a magyar fordítók „örjöngő”-nek vagy „dühöngő”-nek szokták fordítani: az „eszeveszett” volna a helyénvaló. Orlando, miután Angelica visszautasítja szerelmét, bánatában valóban eszét veszti. (Egyébként ugyanazzal a nemtetszéssel néz a fába vésett Angelica és Medor nevekre, mint ahogy Balassi Sylvanusza olvassa Credullus fára írt verseit, vagy ahogy az irodalom első „környezetvédője”, Shakespeare Jaques-je néz Orlando galagonyaágra aggatott ódáira.) Szóval Orlando a szó szoros értelmében elveszti az eszét, s egészen addig bolyong „esze-veszetten”, míg Astolfo lovag vissza nem hozza neki azt egy palackban, a holdból (amely a középkorban feltehetően afféle talált tárgyak raktáraként fungált). Az „eszeveszett” szóról pedig még annyit, hogy ma már alig érzékeljük benne az első tagot, az észet. A kifejezést inkább a gyorsasággal, a roháással hozzuk összefüggésbe, s kevésbé az esztelenséggel. Nem ártana, ha időnként újraolvasnánk az *Orlandó*-t.

Február 28. A rádióban Ádám György agykutató beszél. A tudattudomány a különböző tudományok szintézisének tudománya, mondja. Akkor tulajdonképpen a filozófiára hajaz, mondom én. Arra a filozófiára, amely Foucault szerint korunkban, a szaktudományok egyre bonyolultabb rendszerei mellett mint egységes beszéd (discours) egyre kevésbé lehetséges. – S ha már Foucaultnál tartunk: az agykutató és Foucault egy pontban találkoznak: a tudás vagy tudat *tudattalanjában*. Az agykutató Ádám György szerint a tudat tudattalanját hagyni kell dolgozni: a heurisztika talaján önállóan is meg tud bizonyos dolgokat oldani. Foucault is feltételez egy autonóm területet, amely „*a tudomány, a tudás tudattalanjának felel meg*”, s amelynek megvannak az anyagtól, történelemtől, társadalomtól független, „*saját*

szabályai". A tudatnak ez az „autonóm része” teljesen megfelel a strukturalisták „végső struktúrájának”, az emberi szellem tudattalan aktivitásának. – A művészeteket sem Ádám György, sem Foucault, sem általában a strukturalisták nem említik, pedig azok pontosan a tudatnak ebből a „tudattalanjából” táplálkoznak. A praktikus életben az értelmünk az anyagi világgal találkozik, s az anyag természetének, korlátainak megfelelően működik; a „tudat-tudattalanban” s a művészetekben (de például az álomban is) viszont az értelem csak önmagával áll szemben, önmagán dolgozik. A gyakorlati haszna munkájának ilyenkor nem sok, de közben egy más teret tölt be: nem anyagi minőséget képvisel, s nem kell számolnia az anyag korlátaival. – Még két közismert, idevágó szellemi szikra a filozófia történetéből: Locke: Semmi sincs az értelemben, ami korábban nem lett volna meg az érzékekben. Leibniz: Kivéve magát az értelmet.

Március 1. József Attila százéves. Meghökkenve hallom a rádióból, hogy a költőtől eddig németül csak két kisebb válogatás jelent meg, valamikor a hatvanas évek elején, s mindkettő a „proletár költőt” pertraktálta, a nagy bölcseleti és istenes versek hiányoztak belőlük. A mostani válogatás (Zürichben és Budapesten egy időben jelent meg) a teljes József Attilát kívánja bemutatni, bár a fordító Daniel Muth (alias Báthori Csaba) szerint a német piacon érdeklődésre elsősorban az „egzisztenciális ihletésű” JA tarthat számot. (S erre válogatásának azt az ilyen irányban nem éppen bizalomgerjesztő címet adja, hogy *Szeretném, ha vadalmaja lennék*. A címadó naiv-romantikus verszetet a költő 1921-ben, tizenhat évesen írta.) – Nem mintha hasonlítani akarnám magamat bárkihez is, de csak most tudatosítom, hogy JA és köztem mindössze (és pontosan) harminc év volt a korkülönbség. Hetvenedik születésnapomra az AB-ART kiadó kiadja úgymond a „legszebb verseimet”. A válogatást Füzi Laci csinálta, s úgy látom, könyveimben ő is elsősorban az „egzisztenciális ihletésű” verseket kereste s „fűzte” (fűzi Füzi!) ciklusokba. Helyesen az 1972-ben megjelent *Érintések* című kötetem verseivel kezdi. Én valójában csakugyan ezzel a kötetemmel debütáltam, az első két kötetem csak afféle torokköszörülés volt. Úgy tűnik, későn érő fajta vagyok, tulajdonképpen az akkori húszévesekkel (Varga Imrével, Tóth Lacival, Kulcsár Ferivel) indultam, akik nálam tizenöt évvel fiatalabbak voltak, s akiket két évvel korábban (1970-ben) én gyűjtöttem antológiába, s indítottam útnak.

Az Üres Titok

Március 13. Ha a kegyetlenségig őszinték akarunk magunkhoz lenni, akkor be kell ismernünk: a magyarság a népvándorlásból visszamaradt gyülevész népség integrációja, de az integráció még mindig nem fejeződött be. S az annyira áhított, szorgalmazott nemzeti egység a mai körülmények között egyre reménytelenebb, mert közben az európai trend megfordult: a mi aktuális „pozitív utópiánk” egy egységes európai tudat kialakítása, illetve az annak útjában álló klasszikus nemzet-tudatok dezintegrációja. De egyébként is: a család mint intézmény is széthullóban van, a nemzedékek között nincs kapcsolat, a szájhagyományon alapuló családi múltképződés ellehetetlenül, s ez is a „nemzetséggként” értelmezett nemzet ellené-

ben hat. Havel írja valamelyik, 1969 és 79 között, két börtönlét szünetében született esszéjében, hogy a börtönben döbbsent rá, ő is mennyire cseh, mennyire érti a cseh köznép történeteit, börtönanekdotáit. A mai fiataloknak már nincsenek „történeteik”, mindegy nekik, hogy Budapest vagy Prága börtönei fenyegetik őket. A mai fiatal íróinkat Dedinszkynek és Durmus Árejszkynek hívják, nevükkel is demonstrálják, hogy ők származásukat tekintve nem magyarok, nem tagjai semmiféle közösségnek. (Radnóti Miklós még tudta, hogy az írónak a neve is a műve része, s ha a mű magyar nyelvű, akkor az feltételezi a magyar nyelvi közösség létét, amely számára a nem beszélő név – ha nem szándékos idegenséget fejez ki – funkciótlan egzotikum a műben.) Dávidházi Péter Toldy Ferenc kapcsán bizonygatja a magyar nemzet „szerkezeti anomáliáját”, szóvá téve, hogy a 19. század közepén a közösségi „mi”-t az az irodalomtörténész írta le a legtöbbször, akinek az apja még magyarul sem tudott. Schedel Ferencnek a közösségképző Toldi-történetek voltak a meghatározóak (feltehetően azért választotta a „Toldy” nevet), Dávidházi Péternek már a dezintegráló (idegen) eredeti családnevek a fontosak. Az orosz Alekszandr Melihov írja egyik regényében, hogy a nemzeti közösséget a közös illúziók, a kollektív ábrándképek kovácsolják össze, a racionális motívumok viszont az embereket csak szétválasztani képesek. Nem akarok vészmadár lenni, de ez a Melihov elmehetne magyar Kasszandrának!

Március 14. Olvastam valahol, hogy gyengül a föld vonzereje. Mármost a gravitáció. Ha igen, akkor nemcsak valóságosan, hanem képletesen is gyengül – teszem hozzá. Szülőfalumban s szerte Közép-Európában a termőföldek hektárjai hevernek parlagon. Gyermekkoromban még nemegyszer vér folyt egyetlen elszántott barázdáért, ma a földtulajdonlái ösztön már a parasztban sem él. Továbbá: amennyiben már nem a földből élünk, holnap simán a Marsra telepíthetnének bennünket, az emberiség számára ez nem jelentene különösebb megrendülést. (Föltéve persze, ha csúcstechnikáját is magával vihetné.)

Március 19. A Kossuth-díj intézménye is csak „állatfarm”: vannak benne egyenlők és egyenlőbbek. Tavaly hárman kaptuk meg a nevezetes szobrocskát (Krasznahorkai László, Bertók Laci s jómagam), az idén öten (Buda Ferenc, Eörsi István, Székely Magda, Sándor Iván, Závada Pál). Tavaly a kutya sem szólt a friss díjazottakhoz, idén mind az ötöt megszólaltatta a rádió Irodalmi Újsága.

Március 27., Húsvét vasárnapja. Et resurrexit tertia die, mondja Pilinszky, de bennem egyáltalán nincs feltámadás. Halál van bennem és régi drámák. Helénke, a hetvenkilenc éves (nálam kilenc évvel idősebb) fekvő beteg nővérem tegnap telefonált, Budapestről. S nekem ilyenkor mindig az az érzésem, hogy már a túlvilágról hív. Ritkán látom, élettevékenysége csaknem a nullával egyenlő, mi különbözteti meg hát a hazajáró lélektől? Most azonban nagyon is eleven dolgokról mesélt: közös múltunk egy drámai darabjáról. Falunk mindenható szlovák „kommisszária” 1947-ben azért tette rá családunkat a Szudéta-vidékre deportálandók listájára, mert Helénke (aki akkor csinos, húszéves hajadon volt) nem kívánt férjhez menni hozzá. S nem valami magányos vállalkozás volt a Magyarországra menekü-

lésünk sem, hanem menekült a fél falu, még hozzá szervezeten, szekérkaravánokba zárkózva s felfegyverkezve. Kistrépusztán raktak le bennünket a hóba, s ott várakoztunk, míg a pogonyiak (Pogony szomszéd falu volt a határ magyar oldalán) meg nem szántak bennünket, s szintén ökrösszekereken falujukba nem menekítettek. – Az említett komisszár egyébként köztörvényes bűnöző volt (még a „magyar időkből” a falunkban maradt Pásztor Ferenc nevű tanító lakásának egyik szobáját foglalta el, abban lakott), ellopta Lagvanec (a helyi csendőrparancsnok) egész havi fizetését (amikor az egyszer részegen feküdt nála), s a tanító két fiára fogta az ügyet, akiknek aztán a nyomozók véresre verték a talpukat, hogy vallják be a „tettüket”. Lagvanec meg másnap megismerte a komisszárnál a pénzét (mert előtte megjelölte a bankókat), s kitudódott a sötét ügylet. – Kész rémregény, amelynek folytatása a következő: cseng a telefonom, most, 2005 húsvétjának vasárnapján, Pozsony egyik lakónegyedében, s az egykori Pásztor tanító fia, a ma már nyolcvankét éves Pásztor Emil jelentkezik. Ő Magyarországon él, de a barát-nője pozsonyi, és most, itt járván s tudván, hogy én is itt lakom, valakitől megszerzte a telefonszámomat. Felkerekedem, s megyek vissza az időben jó fél évszázadot. Aztán ülünk egy másik pozsonyi bérház tizenharmadik emeletén, s emlékezünk: Emil pontról pontra visszaigazolja a nővérem emlékeit. A komisszárt, a részeg Lagvanecot, az ellopott pénzt, a véresre vert talpakat. Ülünk, s azon merengünk, hogy a történelmi időt ma a regények egész sora állítja megismerhetetlennek. (Grendel *Galerijét* Emil is ismeri és nagyra értékeli.) De van olyan egyáltalán, hogy történelmi idő? – kérdezi Emil. Nem tudom – mondom –, de az, sajnos, nagyon könnyen elképzelhető, hogy valahol, a magasban egy égi kalkulátor számol, összead, kivon és szoroz, majd jelenti, hogy mivel a véres talpak száma ennyivel és ennyivel kevesebb, mint amennyi az érvényes történelmi időhöz szükségeltetik, meg kell ismételní a huszadik századot.

Március 28. Szerb Antal mintha Eco regényeiből (főleg a *Foucault-ingá*ból) tanult volna: rózsakeresztes filozófiát, Fludd doktort, alkímiát. A baj csak ott van, hogy Szerb Antal jóval előbb élt, mint a rafinált olasz, és előbb írta meg például a *Pendragon legendát*, mint ahogy Umberto Eco a *Foucault-ingát*. Az nem valószínű, hogy Eco a Foucault-inga megírása előtt ismerte volna a Pendragon legendát, az viszont szinte biztos, hogy a *Pendragon legendának* és az *Utas és holdvilágnak*, paradox módon, a *Rózsa neve* és a *Foucault-inga* törte az utat a kései világhírnévhez. – De hogyan kerültem én most, hirtelenjében Eco, a *Foucault-inga* és Szerb Antal közelébe? Ahogy mostanában (tanácstalanságomban) elég gyakran, az előbb is találomra emeltem le a könyvespolcomról egy könyvet, s az Francois de La Rochefoucauld *Gondolatokja* volt. Benne mottóval („*Erényeink többnyire csak álcázott bűnök*”), amelytől annyira találva éreztem magamat, hogy meg sem álltam, míg a könyv végére nem értem („...*ne használjunk olyan szavakat, amelyek nagyobbak annál, amire vonatkoznak*”). Az egykori La Rochefoucauld-ról aztán a tegnapi bölcselő Foucault jutott eszembe: elmerengtem a strukturalista gondolkodó azon kijelentésén, hogy Sartre volt az utolsó filozófus, s azt követően, hogy *A lét és a Semmi* szerzője 1950-ben átnyergelt a politikára, megszűnt a filozófiai gondolkodás. Megszűnt?, na nem!, dehogyis szűnt meg, csak átalakult, ahogy

keserű malíciával a marxista iskolákban szoktuk mondani *anno*, miről is?, az anyagról?, az energiáról? – egymás között leginkább a kommunista hatalomról. S itt lépett a tudatküszöbömre, sőt csapta ki az ajtót sarkig, pszeudofilozófiáit harsogva Umberto Eco, a tudós bohóc és regényíró. *A Foucault-inga* kőként nyomja a gyomromat, máig sem tudom, hogy tkp. miről is olvastam benne, csak a filozófiai klisék, a hasszaszínok, az alkimisták, a rózsakeresztesek, a druidák kavargására emlékszem, s arra, hogy három szerkesztő a számítógépeiken valami Világtervet (afféle isteni teremtésprogramot) kívánnak kreálni, amelynek végül maguk is csaknem pórul járt szereplőivé válnak. Ami pedig a filozófiájukat illeti, csak a Hagyma, a Meghámozandó Mindenség, az Üres Titok végső struktúrájának a közhelyéig jutnak. Szóval dehogyis szűnt meg a filozófia, csak alaktalan regényekké, végtelen hosszúra nyúlt esszékké (Eco, Pynchon, Barthelme, Borges, Derrida, Kundera) alakultak. S *A Foucault-ingánál a Pendragon legenda*, azt kell mondanom, sokkal jobb, élvezetesebb, mert Szerb Antal úgy dolgozik ugyanabból az anyagból (misztika, ezotéria, tudomány, szabad asszociáció), mint Eco (s ezért asszociáltam *A Foucault-ingáról* a most éppen reneszánszát élő Szerbre), hogy közben „*nem használ olyan szavakat, amelyek nagyobbak annál, amire vonatkoznak*”, azaz nem akar komoly filozófiát is nyújtani, marad a pusztá mesélésnél és a mesélés örömeinél.

Április 3. Tegnap este, fél tízkor meghalt a pápa. Az utolsó szava (mondja a tévébemondó) az volt, hogy *Amen*. A halál kiemelte a szót a közül a sok százezer egyéb szó közül (mondom már én), amely II. János-Pál száját életében elhagyta. „*Mert ami volt, annak más távlatot ad a halál már*”. Milyen távlatot ad ennek az „amen”-nak a pápa halála? A héber szó eredeti jelentését nem ismerem, a biblia általában erősítő formulaként használja („úgy van”, „úgy legyen”), rendszerint az ima végét erősítik, jelzik vele, de az Istenhez fordulás aktusát is erősítheti a szó. II. János-Pál a halála előtt valószínűleg hangtalanul imádkozott, s imájának a végét hangosan is kimondta. Akárhogyan erőlködöm, nem tudok a szónak bölcsőbb jelentést tulajdonítani az éppen távozó pápa szájában. II. János-Pál erkölcsi nagyságát, bátorságát, vallás- és emberiségegységessítő szerepét nem vitatom, de nagy formátumú gondolkodó s nagy formátumú ember sosem volt. Rómában állítólag mégis öt millió zarándok s a nagyvilágban a hívők megszámlálhatatlan tömege gyászolja. Halála hírére, teszi még hozzá a tévébemondó, Lengyelországban érezhetően visszaesett a bűnözés, Wałęsa és Kwaśniewski kibékültek, a hívek milliói kérik a pápa szentté avatását. Mi lehet a magyarázata ennek a nagy népszerűségnek? Szerintem nem maga a pápa, hanem az emberi (és égi) nagyság hiányától szenvedő emberiség. A lengyel Karol József Wojtylával az történt, ami harminchét évvel ezelőtt a csehszlovák Dubčekkel: a történelemnek kellett egy hős, s Dubček volt kéznél. Úgy lett belőle szimbólum, hogy semmi hősi, sőt semmi néven nevezendő nagyság nem volt benne. Wojtylából, a meglehetősen bátor és tisztességes *kisemberből* is így lett (leendő) szent: az (új) Megváltót áhító emberiség olyan nagyságot, olyan idolt formált belőle, amelynek az aureólájában ő egy kicsit bizony lötyög.

Április 12. Hát történetnek lassan a dolgok. Ha nem is valami Teremtésprogram, Világterv vagy a kőkori kelta menhírek alkotóinak, a babiloni mágusoknak, a Templomos Lovagoknak, Szép Fülöpnek és a szabadkőműveseknek az összeesküvése szerint. (Nem hagyott nyugodni a múltkor *A Foucault-inga*. Elővettem, böngészgettem, kerestem benne a bizonyítékokat abbéli sejtésemhez, hogy Eco az elképesztő gondolatrendszerait nemcsak az újabb kori összeesküvés elméletek és ezoterikus világtervek paródiájának szánja, hanem komolyan is gondolja kicsit, mert aki olyan fokon örül a saját elmésségének, mint ő, az szenvedélyével bizonyos létet is ad eszméinek. Ítélje meg mindenki maga: ha egy rögeszmét ilyen fokon és 773 könyvoldalnyi terjedelemben dédelgetnek, nem kezd-e az létezni, ha máshol nem, hát legalább azon a bizonyos 773 oldalon: „*Gyúrtuk, formálgattuk a Tervet, s a Terv puha agyagként, engedelmesen alakult a mesemondó szeszélyeink szerint. Azokon a bizonyos álmatlan éjeken fedezték fel a templomosok a titkok, nyeregtársaik férfias ölelésében, sivatagi számum könyörtelen süvítésének közepete. Apránként szerezték meg azoktól, akik tudták, miféle kozmikus koncentrálóképességgel bír a mekkai Fekete Kő, a babiloni mágusok hagyatéka – mert az most már nyilvánvalóvá vált, hogy Babel tornya nem volt egyéb, mint egy sajnos elszetett és tervezőinek elbizakodottsága miatt megérdemelt kudarcba fúló kísérlet a világ leghatalmasabb menhirjének a megépítésére, csak hogy rosszul számítottak a babiloni építésznek, mert mint Kircher atya is kimutatta, ha megépül a legtejeje is annak a toronynak, bizonyos, hogy a roppant súlya kilencven fokkal vagy még annál is többel elfordítja a föld tengelyét, és akkor a mi szegény földtekénk azon kaphatta volna magát, hogy nem is ám keményen magasba meredő íthüfallikus koronát kapott, hanem mihaszna féregnyúlványt, fityegő mentulát, lelógó majomfarkat, antarktisi Málkbút szédítő mélységeibe vesző sekhinát, petyhüdt pingvin-hieroglifát. – Jó, jó, de hát mi az a titok, amire a templomosok rájöttek? – Nyugalom, azt is ki fogjuk találni. A világ teremtéséhez is hét nap kellett. Próbálkozzunk.*” A legnemesebb gyönyör a megértés öröme – mondta valamikor Leonardo da Vinci, Umberto Eco nagy földije. Eco úgy örül, mint a gyermek, hogy valamit megérteni vél. Azt, amit ő maga talált ki. Kitűnően érzi magát a saját gondolatrendjében, saját anyagában. Mint pók a hálójában.) Szóval történetnek a dolgok, tegnap Komáromban voltam, pontosan a határidő naptáram előjegyzése, az én Nagy Tervem szerint. (De ha nekem van Tervem, miért ne lehetett volna a babiloni mágusoknak s a templomosoknak is! Órület! Nem vagyok képes tovább lépni, leírni, amit eredetileg terveztem: a tegnapi napomat. Én is teljesen becsavarodtam. Ecótól. A Templomosoktól. A Rózsakeresztesektől.) A Tiszti Pávilonban volt a költészetnap József Attila-ünnepség (ahol 1951-ben, 16 éves koromban először láttam élő költőt, úgy hívták: Babi Tibor, aki az akkori szlovákiai magyar költészet legtehetségesebb poétája volt, később, sajnos, engesztelhetetlen pártideológus lett belőle; a Pávilonban katonaruhában mondta a verseit). A komáromi ókonzervatív közönségnek nem nagyon tetszett, amit József Attila osztott személyiségéről mondtam. S maga József Attila sem nagyon tetszik nekik, itt az író még mindig Jókai Mór, s az utolsó modern költő, aki a városban hosszabb ideig időzött: Csokonai Vitéz Mihály. Az exkurzióm legmaradandóbb élménye a színház új épületének a felfedezése: nem is sejtettem, hogy Komáromban ilyen tündérvárat építettek Thaleiának.

Kerestem V. Emesét, a dramaturgot, hogy végre most már valljon színt: mi lesz a *Faustusommal*. Nem sikerült vele találkoznom. Hónapokkal ezelőtt ugyanis beküldtem a színházba a lassan már könyv alakban is megjelenő verses drámámat, a *Faustus Prágában*, s képtelenek rá válaszolni. Apropos: Faustus! Azt nem sikerült kinyomoznom, hogy a Szerb Antal–Umberto Eco virtuális vetélkedésben ki profitált kiből, de az biztos, hogy kutakodásom közben én lettem a nevető harmadik: drámámban bőségesen merítettem a *Pendragon legendából* s *A Foucault-ingából* is. Korunk ezotériamániájától én sem maradtam mentes.

GÖMÖRI GYÖRGY

Ügyeim Gombrowicz-csal

Igen, a cím szándékos: Eörsi István írt majd húsz éve egy könyvet, aminek az *Időm Gombrowiczcsal* címet adta. Ebben a könyvben sokkal több szó esett magáról az öntudatos és kissé megalomániás magyar szerzőről, mint Witold úrról, ezért adtam annakidején az *Élet és Irodalomban*¹ egy kissé gúnyos címet a könyvvel foglalkozó recenziómnak. De most nem csak arról az élményről szeretnék beszámolni, amit bennem Witold Gombrowicz műveinek olvasása keltett, hanem még néhány egyéb dologról: kapcsolatokról Gombrowicz-csal, valamint kísérleteimről, hogy ezt a rendkívül eredeti író két nyelven és több országban népszerűsítsem. Más szóval: Gombrowicz talán megér egy ilyen eklektikusan összegező tanulmányt.

Hol is kezdjem: alighanem 1957–58-ban. Mint a magyar forradalom leverése után Angliába vándorolt ifjúnak, nekem megadatott az a rendkívüli szerencse, hogy szinte megszakítás nélkül folytathattam hazai tanulmányaimat. Negyedéves lengyel-magyar szakos bölcsészként hagytam el az országot és 1957 őszén felvettem az oxfordi egyetemre ösztöndíjas kutatódiáknak. Bár kutatási témám az 1945 utáni lengyel és magyar költészet volt, különös tekintettel a költők politikai állásfoglalására és a kommunista párt egyeduralmával való szembeszállásra, azért a modern lengyel és magyar próza is érdekelt, s igyekeztem minden új lengyel kiadványt megszerezni. Ebben különös segítségemre volt a Congress for Cultural Freedom nevű szervezet, illetve annak Párizsban dolgozó lengyel embere, Konstanty („Kot”) A. Jeleński. Tőle kaptam meg egymás után Witold Gombrowicznak az emigráns *Instytut Literacki* kiadásában megjelent műveit, s így történhetett, hogy az elsők közé tartoztam, akiknek Nagy-Britanniában 1967-ben már némi fogalmuk volt arról, mekkora író ez az 1939-ben Argentínában rekedt különös „ál-emigráns”. Ekkor, pontosabban 1967 májusában Gombrowicz megkapta a Prix Formentor, egy jelentős nemzetközi irodalmi díjat és a *Times* című lap egész Londonban nem talált embert, aki valamit tudott volna mondani az illetőről. Akkoriban a birminghami egyetem egyik kutatóintézetében dolgoztam, ott hívott fel a *Times*, és legnagyobb meglepetésemre leközöltek tőlem (névvel) a lapban néhány mondatot Gombrowiczról. A lap európai irodalomban kevésbé tájékozott olvasói alig akar-